

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

शोधविकासप्रकोष्ठः

गङ्गानाथझापरिसरः प्रयागराजः

प्राक्शोधपाठ्यक्रमः – द्वितीयभागः (Second Phase – Pre-Ph.D. Course Work)

सत्रम् – 2022-23

द्वितीयभागस्य प्राक्शोधपाठ्यक्रमस्य सामान्यनियमाः –

- अयं पाठ्यक्रमः केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य विविधपरिसरेषु सम्बद्धशोधसंस्थानेषु महाविद्यालयेषु च विद्यावारिधिपाठ्यक्रमे पञ्जीकृतानां विविधशास्त्राणां शोधच्छात्राणां कृते वर्तते ।
- अयं पाठ्यक्रमः आहत्य चतुर्दशसप्ताहात्मको वर्तते ।
- अयं पाठ्यक्रमः सर्वेषां शोधच्छात्राणां कृते अनिवार्यो वर्तते ।
- अस्य पाठ्यक्रमस्य कृते आहत्य 10 क्रेडिट् अङ्काः निर्धारिताः सन्ति ।
- प्राक्शोधपाठ्यक्रमस्य द्वितीये भागेऽस्मिन् आहत्य पञ्च प्रश्नपत्राणि निर्धारितानि सन्ति । प्रत्येकं प्रश्नपत्रस्य कृते प्रतिसप्ताहं पञ्च कालांशाः निर्धारिता वर्तन्ते ।
- प्रत्येकं प्रश्नपत्रस्य कृते 02 क्रेडिट्-अङ्कौ वर्तेते ।
- पाठ्यक्रमस्य शिक्षणस्य परीक्षायाश्च माध्यमः पूर्णतः संस्कृतं भविष्यति । आधुनिकविषयच्छात्राणां कृते तु हिन्दी अथवा आङ्ग्लभाषा भवितुमर्हति ।
- प्रतिप्रश्नपत्रं 80 प्रतिशतं बाह्यं 20 प्रतिशतं च आन्तरिकं मूल्याङ्कनं भविष्यति ।
- प्रतिप्रश्नपत्रम् उत्तीर्णतायै 55 प्रतिशतम् अङ्काः अनिवार्याः ।
- आन्तरिकमूल्याङ्कनं प्रतिप्रश्नपत्रं प्रदत्तकार्याधारेण विधास्यते ।
- प्राक्शोधपाठ्यक्रमे 75 प्रतिशतम् उपस्थितिः अनिवार्या वर्तते ।

पाठ्यक्रमस्योद्देश्यानि

- शोधक्षमतानां दक्षतानाञ्च विकाससम्पादनम् ।
- संस्कृतशिक्षाक्षेत्रे प्रयुज्यमानानां विभिन्नशोधपद्धतीनां परिचयप्रदानम् ।
- शोधसमस्यानिरूपण-उपकरणनिर्माण-प्रदत्तसङ्कलनविश्लेषणसम्बद्धानां क्षमतानां विकाससम्पादनम् ।
- शोधप्रस्ताव-शोधप्रबन्ध-शोधपत्राणां लेखनप्रक्रियायाः सैद्धान्तिकव्यावहारिकपक्षणाम् अवबोधनम् ।
- प्राच्यपाश्चात्यशोधविधीनां परिचयप्रदानम् ।
- अन्तर्विषयक-बहुविषयकशोधक्षमतानां विकाससम्पादनम् ।
- शोधप्रकाशनसम्बद्धनैतिकतायाः विकाससम्पादनम् ।
- हस्तलेखशास्त्रस्य परिचयपूर्वकं हस्तलेखसम्पादनात्मकस्य समीक्षात्मकस्य च शोधकार्यस्य योग्यतोत्पादनम् ।
- संस्कृतक्षेत्रे संस्कृतसम्बद्धक्षेत्रे च शोधकार्यार्थं रुचिजागरणम् ।
- भारतीयज्ञानपरम्पराधारितशोधकार्यं कर्तुमभिप्रेरणम् ।
- शोधकार्ये सङ्गणकानुप्रयोगसम्बद्धक्षमतानां विकाससम्पादनम् ।

प्राक्शोधपाठ्यक्रमः – द्वितीयभागः (Second Phase – Pre-Ph.D. Course Work)
संस्कृतशास्त्रच्छात्राणां कृते (Only for Sanskrit Students)

क्र.सं.	पत्रनाम	विषयनाम	क्रेडिट्
1.	प्रथमपत्रम्	सैद्धान्तिकम् - शोधपद्धतिः (Research Methodology)	02
2.	द्वितीयपत्रम्	सैद्धान्तिकम् – शास्त्रीयशोधप्रविधिः (Shastric Research Methodology)	02
3.	तृतीयपत्रम्	सैद्धान्तिकम् – हस्तलेखशास्त्रं शोधश्च (Manuscriptology & Research)	02
4.	चतुर्थपत्रम्	सैद्धान्तिकम् - स्वशास्त्रसम्बद्धाः शोधसम्भावनाः (Research Possibilities related to Own Shastra)	02
5.	पञ्चमपत्रम्	सैद्धान्तिकम् – सूचनासम्प्रेषणप्रविधिः शोधेऽनुप्रयोगः (Application of ICTs in Research)	02
कुल क्रेडिट् (Total Credits)			10

सम्भावित्ता समयसारिणी
(Tentative Timetable)

कालांशाः	समयः	विषयः	कालांशस्वीकर्ता
प्रथमः	10:00 - 11:00	प्रथमपत्रम्	
द्वितीयः	11:10 - 12:10	द्वितीयपत्रम्	
तृतीयः	12:20 - 01:20	तृतीयपत्रम्	
चतुर्थः	02:00 - 03:00	चतुर्थपत्रम्	
पञ्चमः	03:10 - 04:10	पञ्चमपत्रम्	
षष्ठः	04:20 - 05:20	परिसंवादः/ पुस्तकालयकार्यञ्च	
सप्तमः	05:30 - 06:00	चर्चा/ वाग्वर्धिनी	

प्रथमपत्रम् - शोधपद्धतिः
(Research Methodology)

[अवधि: - 40 होराः]

1. **शोधप्रक्रियापरिचयः-I (Introduction to Research Methodology – I) [08 होराः:]**
 - 1.1 **शोधः** – सम्प्रत्ययः आवश्यकताः च । (Concept and Needs of Research)
 - 1.2 **वैज्ञानिकविधिरूपेण शोधः** । (Research as Scientific Method)
 - 1.3 **शोधोपागमः** – प्रत्यक्षवादः उत्तरप्रत्यक्षवादश्च । (Approached to Research – Positivism and Post-Positivism)
 - 1.4 **शोधस्य प्रकाराः** - मौलिकं व्यवहृतं क्रियात्मकञ्च । गुणात्मकं मात्रात्मकञ्च । (Types of Research – Fundamental, Applied and Action Research, Qualitative and Quantitative Research)
 - 1.5 **शोधसमस्या** – शोधक्षेत्राणि, स्रोतांसि, सम्बद्धसाहित्याध्ययनम्, समस्याचयनं सीमाङ्कनञ्च । (Research Problem – Scopes, Sources, Review of Related Literature, Limitation of Research)
 - 1.6 **शोधाभिकल्पः** – प्रयोगात्मकाभिकल्पाः, अर्द्धप्रयोगात्मकाभिकल्पाः, मिथ्याप्रयोगात्मकाभिकल्पाः, सहसम्बन्धात्मकाभिकल्पाः । (Designs of Research – Experimental Design, Semi-Experimental Design, Pseudo-Experimental Design, Correlational Design)
2. **शोधप्रक्रियापरिचयः-II (Introduction to Research Methodology – II) [07 होराः:]**
 - 2.1 **शोधप्रश्नाः प्राक्कल्पनाश्च** – सम्प्रत्ययः स्रोतांसि प्रकाराश्च । (Research Questions and Hypothesis – Concept, Sources, and Types)
 - 2.2 **चरः** - सम्प्रत्ययः प्रकाराश्च । (Variables – Concept and Types)
 - 2.3 **जनसङ्ख्या** - सम्प्रत्ययः प्रकाराश्च । (Population – Concept and Types)
 - 2.4 **प्रतिदर्शः प्रतिदर्शनञ्च** । प्रतिदर्शस्य गुणाः । **प्रतिदर्शनविधयः**– सम्भाविताः असम्भाविताश्च । (Sample and Sampling, Characteristics of Sample, Sampling Methods – Random and Non-Random Sampling)
 - 2.5 **गुणात्मक-मात्रात्मकप्रदत्तांशानां सङ्कलनम्** - प्रश्नावली, अनुसूची, साक्षात्कारः, निरीक्षणम्, निर्धारणमापनी प्रक्षेपविधयश्च । (Collection of Qualitative and Quantitative Data – Questionnaire, Schedule, Interview, Observation, Rating Scale, Projective Methods)
 - 2.6 **शोधप्रक्रिया** – शोधस्य क्रमबद्धानि प्रमुखसोपानानि । (Research Process – Systematic Steps of a Research)
3. **अनुसन्धानविधयः (Research Methods) [10 होराः:]**
 - 3.1 **गुणात्मकशोधः** – उद्देश्यानि आवश्यकता विधयश्च (**Qualitative Research** – Objectives, Needs and Methods)
 - दार्शनिकशोधः (Philosophical Research)
 - ऐतिहासिकशोधः (Historical Research)
 - प्रजातिकशोधः (Ethnographic Research)
 - व्यक्तिवृत्ताध्ययनम् (Case Study)
 - विकासात्मकाध्ययनविधिः – अनुदैर्घ्याध्ययनं अन्तःसांस्कृतिकाध्ययनञ्च । (Developmental Study Method – Longitudinal and Cross-Sectional Research)

■ विश्लेषणविधि: – विषयवस्तुविश्लेषणम्, अभिलेखविश्लेषणम्, लेख-भाषणयोः विश्लेषणम्। (Analysis Methods – Content Analysis, Documental Analysis, Discourse Analysis)
इत्येषां विधीनाम् सम्प्रत्ययः, आवश्यकताः, विशेषताः, सोपानानि च । (Its Concept, Needs, Characteristics and Steps)

3.2 मात्रात्मकशोधः - उद्देश्यानि आवश्यकता विधयश्च (Quantitative Research – Objectives, Needs and Methods)

- प्रायोगिकशोधः – प्रयोगशालाप्रयोगः क्षेत्रप्रयोगश्च । (Experimental Research – Lab Experiment and Field Experiment)
- घटनोत्तरशोधः (Ex-post Facto Research)
- सर्वेक्षणशोधः - वर्णनात्मकः सहसम्बन्धात्मकश्च । (Survey Research – Descriptive and Correlational Research)
इत्येषां विधीनाम् अर्थः, आवश्यकताः, विशेषताः, सोपानानि च। (Its Concept, Needs, Characteristics and Steps)

4. प्रमाणमीमांसा तर्कशास्त्रं तन्त्रयुक्तयश्च (Epistemology, Logics and Tantrayuktis) [08 होराः]

- 4.1 अनुमानप्रमाणम् - स्वार्थानुमानं परार्थानुमानं पूर्ववदनुमानं शेषवदनुमानं सामान्यतोदृष्टम् । (Anuman Pranama)
- 4.2 उपमानप्रमाणं शब्दप्रमाणञ्च । (Upamana Pramana & Shabda Pranama)
- 4.3 पाश्चात्यतर्कशास्त्रम् – अरिष्टोटल्, जॉर्ज बूल् च। (Western Logics – Aristotle & George Boole)
- 4.4 तन्त्रयुक्तयः (Tantrayukti)

5. प्रस्ताव-प्रतिवेदन-पत्रलेखनानि (Writing of Research Proposal, Report and Paper) [05 होराः]

- 5.1 शोधप्रस्तावः, शोधप्रबन्धः, शोधपत्रञ्च - स्वरूपम्, मुखपृष्ठभूमिकादिपक्षाणां संरचना, अवधेयांशाः। (Writing of Research Proposal, Research Thesis and Research Paper – Nature, Structure of Front Page, Preface etc., Other Noticeable Aspects)
- 5.2 सन्दर्भलेखनम् - सन्दर्भग्रन्थसूचीनिर्माणम्, पादटिप्पणी, अन्तटिप्पणी, उद्धरणानि । (Referencing – Preparation of Bibliography, Footnotes, Endnotes, Citations)
- 5.3 सन्दर्भलेखनशैल्यः (Referencing Styles) - APA (7th Edition), MLA (9th Edition), Chicago (17thA Edition)

प्रायोगिककार्याणि

- शोधप्रस्तावस्य निर्माणं प्रस्तुतीकरणञ्च । (Preparation and Presentation of Research Proposal)
- एकस्य शोधपत्रस्य सज्जीकरणं, संगोष्ठ्यां प्रस्तुतीकरणञ्च । (Preparation and Presentation of a Research Paper)

References

- गुप्ता एस. पी., (2000). अनुसंधान संदर्शिका, शारदा पुस्तक भवन, इलाहाबाद, उ.प्र.
- गुप्ता, एस.पी., (1998). शिक्षा में सांख्यिकी, शारदा पुस्तक भवन, इलाहाबाद, उ.प्र.
- ओलियरी, जि. (2020). रिसर्च प्रोजेक्ट करने के लिए आवश्यक मार्गदर्शन सेज प्रकाशन नई दिल्ली।
- त्रिपाठी, एल. बी. एवं भार्गव, हरप्रसाद, (1990) मनोवैज्ञानिक अनुसंधान पद्धति, विनोद पुस्तक मन्दिर आगरा, उ. प्र.।
- पैम डेनिकोलो, सिंडा वेकर (2020) शोध प्रस्ताव कैसे करें तैयार, सेज प्रकाशन, नई दिल्ली।
- फ्रेडरिक एवं कूलिज (2020) सांख्यिकी, सेज प्रकाशन नई दिल्ली।
- भटनागर. ए.बी. (2002) शिक्षा अनुसंधान की कार्यप्रणाली, आर. लाल बुक डिपो, मेरठ, उ.प्र. ।
- मूर्ति वासुदेव (2020) प्रभावी प्रस्ताव लेखन, सेज प्रकाशन नई दिल्ली।
- जैन, कृष्णा. (2013). तर्कशास्त्र – एक रूपरेखा. नई दिल्ली: डी.के. प्रिन्टवर्ल्ड.
- Best, John W., (2000) Research in Education, Prentice Hall Inc, New Delhi.
- Dawson, Catherine, Practical Research Methodology, UBS Publication Distributors, New Delhi, 2002.
- Garett, H. E. (1982). Statistics in Psychology and Education Vakils, Fafer & Simons Pvt. Bombay.
- Guilford & Fruchter, (1987) Fundamental Statistics in Psychology & Education, McGraw Hill.
- Keeves, J.P., (1997) Educational Research Methodology and Measurement, International Handbook, Pergamon Press.
- Kerlinger, F.N., (2000) Foundations of Behavioral Research, Surjeet Publications, Kamla Nagar, New Delhi
- Kothari, C. R., Research Methodology: Methods and Techniques, Weley Co. Ltd., New Delhi, 1985.
- Kumar, Ranjit, Research Methodology: A Step by Step Guide for Beginners, Person Education, Singar, 2005.
- Pandey, K P. (2005) Fundamentals of Educational Research; Vishwavidyalaya Prakashan, Chowk, Varanasi.
- Paul, Oliver, Writing Your Thesis, Vistaar Publications, New Delhi, 2005.
- Sansanwal, D.N. (2020) Research Methodology and Applied Statistics, New Delhi: Shipra Publication New Delhi.

द्वितीयपत्रम् – शास्त्रीयशोधपद्धतिः
(Second Paper – Shastric Research Methodology)

[अवधि: - 40 होराः]

1. शोधप्रकाराः (Types of Research) [10 होराः]

- 1.1 शास्त्रीयशोधः (Shastric Research)
 - 1.2 विमर्शात्मकशोधः (Critical Research)
 - 1.3 विश्लेषणात्मकशोधः (Analytical Research)
 - 1.4 तुलनात्मकशोधः (Comparative Research)
 - 1.5 अन्तःशास्त्रीयशोधः (Inter-disciplinary Research)
 - 1.6 बहुशास्त्रीयशोधः (Multi-disciplinary Research)
- (इत्येषां सम्प्रत्ययः आवश्यकताः, विशेषताः, सोपानानि च ।) (Concept, Needs, Characteristics and Steps)

2. पाठसमालोचनम् (Textual Criticism) [10 होराः]

- 2.1 पाठसमालोचनम् – सम्प्रत्ययः, पाठवैविध्यम्, पाठपरम्परा च । (Textual Criticism – Concept, Textual Variations, Textual Traditions)
- 2.2 पाठसमालोचनायाः मूलसिद्धान्ताः - उच्चतरपाठसमालोचनम्, अवरपाठसमालोचनम्, पाठसंतोलनम्, मातृकावंशावलिनिर्माणम्, पाठप्रामाण्यविवेचनम् । (Basic Principles of Textual Criticism – Higher Textual Criticism, Lower Textual Criticism, Textual Comparison, Preparation of Manuscripts' Orders, Description of Textual Authenticity)
- 2.3 पाठसमीक्षोपकरणानि, पाठसङ्कलनपत्रे सम्यक् पाठविनिर्णयसिद्धान्ताः च । (Tools of Textual Criticism and Principles of Proper Textual Determination in Textual Collection)
- 2.4 वेद-पुराण-दर्शन-आगम-ज्योतिष-इतिहास-व्याकरण-काव्यशास्त्र-काव्यग्रन्थानां पाठसमालोचनसिद्धान्ताः । (Principles of Textual Criticism of Veda, Purana, Agama, Jyotish, Itihasa, Vyakarana, Kavyashastra and Kavyas)

3. पाठसम्पादनम् (Textual Editing) [10 होराः]

- 3.1 लिप्यन्तरणक्रमः (Transcription), पाठसङ्कलनम् (Collation), पाठसङ्कलनक्रमः ।
- 3.2 समीक्षात्मकपाठसम्पादने दिग्दर्शिसिद्धान्तः। (Basic Principles of Critical Text Editing)
- 3.3 एकलमातृकया पाठसम्पादनम्, वर्णनात्मकमातृकाणां सम्पादनम्, बह्वीभिः मातृकाभिः पाठसम्पादनञ्च । (Textual Editing of a Single Manuscripts, Editing of Descriptive Manuscripts, and Textual Editing of Multiple Manuscripts)
- 3.4 पाठानां पुनर्व्यवस्थापनम्, पाठपुनर्व्यवस्थापने व्याकरणस्य छन्दशास्त्रस्य च भूमिका । (Re-arrangement of Texts, and the Role of Chhandashastra and Vyakarana in Re-arrangement of Texts)
- 3.5 दोषसंशोधनम् - कल्पितपाठात् व्याख्येयपाठस्य वरीयस्त्वम् । (Eliminating of Errors – Priority of Acceptable Text out of Assumed Texts)

4. मूलमातृका (Manuscripts) [10 होराः]

- 4.1 प्रधानमातृकानिर्णये हेतवः। (Causes of Determination of Chief Manuscripts)
- 4.2 मूलपाठनिर्णयः – प्रधानमातृकापाठात् भेदाः, तिरस्कृतपाठान्तर्गतलिपिकारदोषाः, उपपाठान्तराणि, समानपाठाः पाठान्तरणकारणानि च। (Determination of Main Text – Differences from Main Manuscripts, Copier Errors of rejected Text, Sub-texts)
- 4.3 सङ्कलितपाठव्यवस्थापनम् (Heuristics)

4.4 पाठपरिष्करणम् (Recensio) - पाठपरिष्करणे क्लेशाः। (Problems of Textual Editing)

4.5 समीक्षात्मकसंस्करणेषु उपयुज्यमानाः पारिभाषिकशब्दाः। (Terminologies used in Critical Editions)

प्रायोगिककार्याणि

- एकस्य शोधविधेः परिचयलेखनम् । (Write an Introduction of a Research Method)
- कस्यचित् पञ्चपृष्ठात्मकस्य पाठस्य लिप्यन्तरणं पाठसमालोचनञ्च । (Transliteration and Textual Editing of five-pages of a Text)

References

आचार्य सत्यनारायण, संस्कृतशोधप्रविधिः, पुरी, २००५.

डॉ. कृष्णलाल, संस्कृत शोध- वैदिक अध्ययन, दिल्ली विश्वविद्यालय, दिल्ली.

डॉ. नगेन्द्र, अनुसन्धानस्य प्रविधिप्रक्रिया, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, नवदेहली.

त्रिपाठी, भागीरथप्रसादः, अनुसन्धानपद्धतिः, सम्पूर्णानन्दग्रन्थमाला, ८, वाराणसी, १९६९.

त्रिपाठी, रुद्रदेव, अन्वेषणाविशेषाङ्कः, लालबहादुर शास्त्रीकेन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्, नवदेहली, १९७६.

भारतीयग्रन्थसम्पादनशास्त्रप्रवेशिनी, राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपति, २००२.

शर्मा, रामगोपाल, पाण्डुलिपि सम्पादन कला, प्रभात प्रकाशन, दिल्ली, १९७९.

सं नृसिंहदेवशास्त्री, वृत्तरत्नाकरः, मेहरचन्द लछमनदास, नई दिल्ली, १९९३.

सत्येन्द्र, पाण्डुलिपि विज्ञान, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकाडमी, जयपुर, १९८९.

Anderson, Jonathan, Druston & Poole, Thesis and Assignment Writing, Wiley Eastern Ltd., New Delhi 2002.

Basu, Ratna et al. Aspects of Manuscriptology, The Asiatic Society, Kolkata, 2005.

Bharathi HLN, An Introduction to Indian Textual Criticism and Modern Book Publishing, CIIL, Mysore, 1988.

Dash, KC, Elements of Research Methodology in Sanskrit, Chowkhamba Orientalia, Delhi, 1992.

Murthy, Shivaganesh R S, Introduction Manuscriptology, Sharada Publishing House, New Delhi, 1996.

Murthy, Srimannarayana M, Methodology in Indological Research, Bhartiya Vidya Prakashan, Varanasi, 1991.

Thaker, P Jayant, Manuscriptology and Text Criticism, Oriental Institute Baroda, 2002.

Watson, George, The Literary Thesis: A Guide to Research, Oxford University Press, London, 1998.

तृतीयपत्रम् - हस्तलेखशास्त्रं शोधश्च
Third Paper - Manuscriptology & Research

[अवधि: - 40 होरा:]

1. मातृका: [05 होरा:]

- 1.1 मातृकाणां वैविध्यम्; तालपत्रम् - तल्लक्षणम्, श्रीतालपत्रम्, खरतालपत्रम्, तालपत्रस्य लेखनोपयोगित्वम्, तालपत्रस्य प्राचीनता, तालपत्रे लिखिताः अत्यन्तप्राचीनग्रन्थाः, प्रसिद्धमातृकाग्रन्थालयेषु विद्यमानाः विशिष्टतालपत्रमातृकाः, प्रसिद्धसंस्कृतकाव्येषु तालपत्रस्योल्लेखः
- 1.2 भूर्जपत्रम् - संविधानम्, प्राचीनता, विशिष्टभूर्जपत्रमातृकाः, प्रसिद्धसंस्कृतकाव्येषु भूर्जपत्रस्य उल्लेखः
- 1.3 कागजपत्राणि - कागजपत्रस्य प्राचीनत्वम्, लोहपत्राणि, काष्ठफलकम्, शिलाफलकम् इत्यादीनि ।

2. मातृका: - स्वरूपं तथा आकृतिश्च (Form & size) [10 होरा:]

- 2.1 Pagination - Punctuation - Abbreviation (सङ्केताक्षराणि) - colophon (पुष्पिका) etc.
- 2.2 लेखकः - लेखकस्य लक्षणानि, लेखनोपकरणानि
- 2.3 लिप्यभ्यासः- ब्राह्मी, शारदा, प्राचीनदेवनागरीलिपिः, नेवारीलिपिः (ब्राह्मीशारदालिप्योः अभ्यासः अनिवार्यः)
- 2.4 ग्रन्थः, नन्दिनागरी, तिगलारी (ग्रन्थनन्दिनागरीलिप्योः अभ्यासः अनिवार्यः)
- 2.5 लिप्यन्तरीकरणम् (Transliteration) - 1. देवनागरीतः रोमन् लिप्याम्, 2. रोमन् लिपितः देवनागर्याम्

3. मातृकासम्पादनम् [05 होरा:]

- 3.1 सूचीनिर्माणेतिहासः, - नानाविदुषां योगदानम्, पत्रात्मकसूची (Card Catalogue)
- 3.2 विवरणात्मकग्रन्थसूची (Descriptive Catalogue), ग्रन्थसूचीनां सूची (Catalogus Catalogorum (CC))
- 3.3 नवीना ग्रन्थसूचीनां सूची (New Catalogus Catalogorum (NCC))
- 3.4 विविधमातृकागाराणां ग्रन्थसूचयः मातृकागाराणि च
- 3.5 राष्ट्रियपाण्डुलिपिमिशन, उद्देश्यं कार्यप्रणाली च
- 3.6 मातृकासम्बद्धाः (मातृकासङ्ग्रहालयेभ्यः अन्यतश्च प्रकाश्याः) पत्रिकाः

4. विशिष्टाः हस्तप्रतिकृतयः तासां परिचयश्च [10 होरा:]

- 4.1 Bakshali Manuscripts (1881)
- 4.2 Bower Manuscripts
- 4.3 Gilgit Manuscripts
- 4.4 Godfrey Manuscripts
- 4.5 Horiuzi Manuscripts
- 4.6 भूर्जहस्तप्रतिः (Birch-bark Manuscript)
- 4.7 आदिपर्वण उपलब्धा प्राचीनतमा हस्तप्रतिकृतिः (The oldest extant manuscript of the Adiparva)
- 4.8 पैप्पलादहस्तप्रतिकृतिः

मातृकासङ्ग्रहणं संरक्षणञ्च

- 4.9 मातृकासङ्ग्रहणस्येतिहासः, तत्र विदुषां संस्थानानां च योगदानम् ।
- 4.10 मातृकासंरक्षणम् - संरक्षणस्य आवश्यकता, मातृकाविनाशने कारणानि - वातावरणस्थितिः, परिसरप्रभावः, कृमिकीटादयः, संरक्षणोपायाः, Fumigation, मातृकायाः सुस्थीकरणम् - (Repair of Manuscripts) (तैललेपनम् इत्यादीनि), मातृकासंरक्षणे प्रसिद्धाः प्राचीनश्लोकाः
- 4.11 मातृकासङ्ग्रहणम् - भारते विद्यमानाः प्रसिद्धमातृकाग्रन्थालयाः, विदेशे विद्यमानाः मातृकाग्रन्थालयाः।

5. मातृकाशोधनस्य विशिष्टाः पक्षाः

- 5.1 स्वशास्त्रसम्बद्धानां प्रकाशितानाम् अप्रकाशितानाञ्च पाण्डुलिपीनां परिचयः ।
- 5.2 स्वशास्त्रे प्रसिद्धानि मातृकाशोधकार्याणि ।
- 5.3 मातृकाशोधस्य नियमाः सिद्धान्ताश्च ।
- 5.4 समुपलब्धैकप्रतिलिपिपाण्डुलिपेः आलोचनात्मकसंस्करणस्य सज्जीकरणम् ।
- 5.5 मातृकाणां सम्पादनात्मकं पाठसमालोचनात्मकञ्च अध्ययनम् ॥
- 5.6 मातृकाशोधकार्यस्य सोपानानि ।
- 5.7 मातृकामधिकृत्य शोधप्रस्तावनिर्माणम् ।

प्रायोगिककार्याणि

- स्वीयशास्त्रसम्बद्धानां प्रकाशिताप्रकाशितानां मातृकाणां सूचीनिर्माणम् ।
- स्वशास्त्रे उपलभ्यमानस्य कस्यचिदेकस्य हस्तलेखस्य संक्षिप्तविवरणलेखनम् ।
- हस्तलेखशास्त्रे कृतानां पञ्चानां पाठालोचनपूर्वकसम्पादनात्मकानां शोधकार्याणां पञ्चानां समीक्षात्मकशोधकार्याणां सारांशलेखनम् ।

References

- अभिराजराजेन्द्र मिश्र, शोधप्रविधि एवं पाण्डुलिपिविज्ञान, अक्षयवट् प्रकाशन, इलाहाबाद.
- ओझा, गौरी शंकर, हीराचन्द्र, प्राचीन भारतीय लिपिमाला मुंशीराम मनोहर लाल, १९९३.
- कृतिरक्षण, राष्ट्रीय पाण्डुलिपि मिशन, नई दिल्ली (त्रैमासिक पत्रिका) [www.namami.nic.in]
- तिक्कू श्रीनाथ, शारदालिपिदीपिका, नई दिल्ली, १९८३.
- पण्यविजय मुनि, भारतीय जैन श्रमण संस्कृति अने लेखन कला, अहमदाबाद, १९३६.
- पत्रिका
- प्रो. रहसविहारी द्विवेदी, साहित्यानुसन्धानावबोधप्रविधि:
- भट्ट, ल. न., भारतीयग्रन्थसम्पादनशास्त्रप्रवेशिनी, राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपति, २००२.
- मूले, गुणाकर, भारतीय लिपियों की कहानी, राजकमल प्रकाशन, नई दिल्ली, २००४.
- राही, ईश्वरचन्द्र, लेखनकला का इतिहास (२ खंड), लखनऊ, १९८३.
- शर्मा, रामगोपाल, पाण्डुलिपि सम्पादन कला, प्रभात प्रकाशन, दिल्ली, १९७९.
- सत्येन्द्र, पाण्डुलिपि विज्ञान, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकाडमी, जयपुर, १९८९.
- सरकार, दिनेशचन्द्र, भारतीय पुरालिपि विद्या, दिल्ली, १९९६.
- सिंह, उत्तम. (2016). भारतीय पुरालिपि मञ्जूषा. गान्धीनगर: आचार्य श्री कैलाससागरसूरी ज्ञानमन्दिर, कोबा.
- Basham, A L, Wonder That Was India, London, 1954.
- Basu, Ratna et al., Aspects of Manuscriptology, The Asiatic Society Kolkata, 2005.
- Bharathi, HLN, An Introduction to Indian Textual Criticism and Modern Book Publishing, CIIL, Mysore, 1988.
- Bhatta (Ed.), Ramayana, Critical Edition (Balakanda), Baroda.
- Buhler, G, Indian Palaeography, Munshiram Manohar Lal, New Delhi, 2004.
- Martin, HJ, On the Origin of Writing, London, 1912.
- Murthy, Shivaganesh R S, Introduction Manuscriptology, Sharada Publishing House, New Delhi, 1996.
- Pandurangi, K T, Wealth of Sanskrit Manuscripts in India & Abroad, Bangalore, 1963.

Preventive Conservation of Manuscripts, Proceedings of Workshop held in September, 2004,
Govt. Museum, Chennai and NMM, New Delhi, 2005.

Raghavan, V, Manuscript, Catalogues & Editions, Bangalore, 1963.

Sah, Anupam, Save Palm Leaf Manuscript Heritage, INTACH, Lucknow, 2001.

Sastri, Shama R, The Origin of Devanagari Alphabet, Bharat Prakasan, Delhi, 1973.

Sukthankara VS (Ed.), Mahabharata, Critical Edition (Adiparva Vol. I), BORI, Poona, 1936.

Thaker, P Jayant, Manuscriptology and Text Criticism, Oriental Institute, Baroda, 2002.

चतुर्थपत्रम् - स्वशास्त्रसम्बद्धाः शोधसम्भावनाः
Forth Paper – Research Possibilities related to Selected Shastra

अवधि: 40 होराः

1. **संस्कृतवाङ्मये शोधः [08 होराः]**
 - 1.1 वैदिक-लौकिक-शास्त्राणां विमर्शात्मकः शोधः ।
 - 1.2 लोकोपयोगिग्रन्थानां समीक्षात्मकमध्ययनम् ।
 - 1.3 मातृकासम्बद्धशोधकार्याणि - मातृकासम्पादनं पाठसमीक्षात्मकमध्ययनञ्च ।
2. **भारतीयज्ञानपरम्पराः तासामनुप्रयोगश्च [08 होराः]**
 - 2.1 स्वशास्त्रसम्बद्धाः समसामयिकसमस्याः आह्वानानि च ।
 - 2.2 स्वशास्त्रसम्बद्धानां नूतनानां सिद्धान्तानां निरूपणम् ।
 - 2.3 स्वशास्त्रे निहितानां भारतीयज्ञानपरम्परासम्बद्धविषयाणां सहसम्बन्धात्मकशोधः ।
 - 2.4 वैदेशिकभाषाभिः भारतीयभाषाभिश्च सह संस्कृतभाषायाः आलोचनात्मकं विश्लेषणम् ।
 - 2.5 अन्यशास्त्रसम्बद्धे विषये अन्तःशास्त्रीयं बहुशास्त्रीयञ्चानुसन्धानम् ।
3. **सूचनासम्प्रेषणप्रविधिः शोधश्च [08 होराः]**
 - 3.1 स्वशास्त्रसम्बद्धः सूचनासम्प्रेषणप्रविधिप्रयोगाधारितः शोधः ।
 - 3.2 सङ्गणकीयभाषाविज्ञानम्, प्राकृतभाषाप्रक्रिया
 - 3.3 शास्त्रशिक्षणार्थं प्राविधिकसंसाधनानां विकासः - उपकरणानां तन्त्रांशानाञ्च विकासः ।
4. **भारतीयज्ञानपरम्पराणां पुनर्व्याख्या [08 होराः]**
 - 4.1 भारतीयज्ञानपरम्पराणां समालोचनायाः समीक्षा
 - 4.2 स्वशास्त्रस्य समालोचनायाः समीक्षणम् ।
 - 4.3 औपनिवेशिकदृष्टिकोणैः प्रदर्शितस्य सिद्धान्तनिर्माणस्य प्रचारस्य च समीक्षणम् ।
 - 4.4 आधुनिकैः कृतानां पूर्वप्रकाशनानां समालोचना ।
5. **स्वीयशास्त्रस्य शिक्षणशास्त्रीयाः पक्षाः [08 होराः]**
 - 5.1 स्वशास्त्रे प्रयुज्यमानाः शास्त्रीयाः आधुनिकाश्च शिक्षणविधयः ।
 - 5.2 स्वशास्त्रस्य पाठ्यक्रमस्य आलोचनात्मकमध्ययनम् ।
 - 5.3 शास्त्रलेखन-ग्रन्थलेखनपद्धतीनां समीक्षणम् ।
 - 5.4 भारतीयशोधपद्धतीनां समीक्षणं विकासश्च ।
 - 5.5 स्वशास्त्रे वर्णनात्मकः ऐतिहासिकः दार्शनिकः प्रयोगात्मकश्च शोधः ।

प्रायोगिककार्याणि

- स्वशास्त्रसम्बद्धानां कृतानां दशानां शोधकार्याणां सारांशलेखनम् ।
- स्वशास्त्रे दशानां सम्भाव्यशोधसमस्यानां शोधदृशा औचित्यनिरूपणम् ।

Reference

- ओझा, गौरी शंकर हीराचन्द्र, प्राचीनभारतीय लिपिमाला, मुंशीराम मनोहर लाल, 1993
- गोपीनाथन जी, अनुवादसिद्धान्तः, लोकभारतीप्रकाशन, 15-A, महात्मागान्धी मार्ग, इलाहाबाद 1, 2004
- जगन्नाथः एस्. ग्रन्थसम्पादनशास्त्रम्, पूर्णप्रज्ञसंशोधनमन्दिरम् वेङ्गलूरु- 28, 2014
- पाण्डेयः प्रो.रमेशकुमार, शोधविद्याविज्ञानम्, श्रीलालबहादूर शास्त्रीराष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्, नवदेहली, 2001
- भट्ट. ल.न., भारतीयग्रन्थसम्पादनशास्त्रप्रवेशिनी, राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपति, 2002
- मूले, गुणाकर, भारतीय लिपियों की कहानी, राजकमल प्रकाशन, नई दिल्ली, 2004
- सत्येन्द्र, पाण्डुलिपि विज्ञान, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकाडमी, जयपुर, 1998
- Acharya Satyanarayana, संस्कृतशोधप्रविधिः, पुरी, 2005
- Anderson, Jonathan, Druston & Poole, Thesis and assignment writing, Willey Eastern Ltd., New Delhi, 2002.
- Basu, Ratna et al Aspects of Manuscriptology The Asiatic Society Kolkata, 2005
- Buhler, G Indian Palaeography, Munshiram Manohar Lal, New Delhi, 2004
- Dash, Keshab Chandra, Elements of Research Methodology in Sanskrit, Chowkhamba Orientalia, Delhi, 1992
- Mukherji Sujeet, Translation as Discovery, Orient Longman, Hyderabad, 1998
- Murthy M.Srimannarayana, Methodology in Indological Research, Bharatiya Vidya Prakashan, Varanasi, 1991
- Murthy, Shivaganasha R. S. Introduction Manuscriptology, Sharada Publishing House, New Delhi, 1996
- Nagendra, अनुसन्धानस्य प्रविधिप्रक्रिया, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, नवदेहली
- Pandurangi K.T. Wealth of Sanskrit Manuscripts in India & Abroad, Bangalore, 1963
- Paul Oliver, Writing your Thesis, Vistaar Publications, New Delhi, 2005
- Raghavan V. Manuscripts, Catalogues & Editions, Bangalore, 1963
- Thaker, P. Jayant, Manuscriptology and Text Criticism, Oriental Institute Baroda, 2002
- Tripathi Rudradeva, अन्वेषणाविशेषाङ्कः, लालबहादूरशास्त्रीकेन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्, नवदेहली, 1976
- Tripathi, Bhagirathi Prasada, अनुसन्धानपद्धतिः, सम्पूर्णानन्दग्रन्थमाला, 8, वाराणसी, 1969
- Watson George, The Literary Thesis: A Guide to Research, Oxford University Press, London, 1998

पञ्चमपत्रम् - सूचनासम्प्रेषणप्रविधि:
Information & Communication Technology

[अवधि: - 40 होरा:]

1. [05 Hours]

- 1.1 ICT - Meaning & Importance
- 1.2 Use of ICT in Sanskrit Education
- 1.3 ICT in Research – Applications, Needs & Sources

2. MS Office [15 Hours]

- 2.1 **MS Word:** Word Processing Concepts Saving and Closing, Opening Existing Documents, Selecting, Editing, Finding, Replacing, Formatting, Design and Layout, Tables, And Charts.
- 2.2 **MS Excel:** Spreadsheet, Creation and Management, Mathematical Formulas, Borders and Colours, Charts, And Graphs.
- 2.3 **MS Power Point:** Creating, Opening, and Saving Presentations, Creation, and Management of Slides, Adding Objects, Shapes, Images, Clip Art, Animation Slideshow.

3. Photoshop Concepts [10 Hours]

- 3.1 Photoshop Basics: Creating A New File, Saving, and Closing Files; Working with Images and Colours- Editing Images, Colour Modes, Image File Formats, Setting the Current Foreground and Background Colours, Colour Picker Palette, Eye-Dropper Tool, Swatches Palette; Manuscript Colour Correction on Digital Copies.
- 3.2 Introduction To GNU Image Manipulation Program (GIMP): Opening, Saving, Exporting, And Closing Files; Cropping and Resizing Images; Rotating Layers and Images; Adjusting Colour, Brightness, and Contrast, Working with Layers, Text Layers.

4. Use Of Internet [10 Hours]

- 4.1 **Search Engine** – Google, Microsoft Edge & Mozilla Fire Fox Etc.
- 4.2 **Online Resources** - Shodhganga, Shodhgangotri, Shodhshuddhi, Shodhsindhu, Shodhchakra, IRINS.
- 4.3 **Online Dictionaries:** Cologne Digital Sanskrit Dictionaries, Vācaspatya, Sabdakalpadruma, Monier-Williams Sanskrit-English Dictionary, Apte Practical Sanskrit-English Dictionary, Spoken Sanskrit Dictionary Portal.
- 4.4 **Computational Tools:** INRIA Sanskrit Heritage Portal, Samsaadhanii Portal, Sanskrit Library Project, Sanskrit World Portal
- 4.5 **Tools For Research:** Google Scholar, DOAJ, JSTOR, Zotero, Mendely, Endnote, SPSS, iThenticate. Drillbit.
- 4.6 **Online Books:** Scanned Books, Electronic Books, Tagged Resources. GRETIL,

4.7 Bibliographic Information: Worldcat, Harvard Hollis.

Practical Activities

- Preparation of a PPT related to selected topic for research.
- Write a short note on the introduction of useful software for research.

Reference

Bharathidasan University, Critical Understanding Of ICT (Source:

<https://www.bdu.ac.in/cde/docs/ebooks/B-Ed/II/CRITICAL%20UNDERSTANDING%20OF%20ICT.pdf>

Central Board of Secondary Education. Information and Computer Technology (Source:

https://cbseacademic.nic.in/web_material/doc/2014/12_ICT-X.pdf

Encoding Guidelines, SARIT Project. <http://sarit.indology.info/exist/apps/sarit/docs/encoding-guidelines-simple.html>

Greenlaw, Raymond & Ellen Hepp. (2017). Fundamental of the Internet and the World Wide Web, Tata McGraw Hill, Delhi.

Gupta, V. (2002). Comdex Desktop Publishing KIT. New Delhi: Dreamtech Press.

Mansfield, R. (2008). Working in Microsoft Office, Tata McGraw Hill.

NCERT. Information and Communication Technology (Textbook for Class IX). (Source:

<https://ncert.nic.in/textbook.php?iict1=0-8>

Peter, N. (2009). Introduction to Computers, Sixth edition, Tata McGraw Hill.

Ron, M. (2008). Working in Microsoft Office. New Delhi: Tata McGraw Hill.

Taylor, G. (2000). Linux Complete, Linux Documentation Project.